

Materski, Wojciech

Republika Dalekiego Wschodu (1920-1922) - bolszewicki "manewr opóźniający"

Dzieje Najnowsze 32/1, 71-92

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wojciech Materski
Warszawa

Republika Dalekiego Wschodu (1920-1922) — bolszewicki „manewr opóźniający”

Republika Dalekiego Wschodu — dziwne niby-państwo, funkcjonujące w schyłkowym okresie rosyjskiej wojny domowej na terenach wschodnich byłego Imperium Romanowych. Na zaledwie dwa lata połączyło w jednym quasi-suwerennym organizmie leżące przy magistrali transsyberyjskiej Zabajkale oraz Kraje Amurski i Przymorski. Państwo znane większości z nas głównie jako bezpieczne miejsce, do którego mieli uciec przed grozą rewolucji Lara i doktor Zywago. Jak zrodziła się Republika Dalekiego Wschodu, czymwłaściwie była, dlaczego tak szybko upadła? Celem niniejszego tekstu jest odpowiedź na tych kilka podstawowych pytań.

Sowiecka polityka w stosunku do zagranicy w pierwszych latach po przejęciu władzy w Rosji przez bolszewików miała charakter działań doraźnych, nie mających podbudowy teoretycznej, by nie powiedzieć wprost — sprzecznych z ówczesnym stanem teorii. Tzw. klasyki w ogóle nie przewidywali potrzeby prowadzenia przez zwycięski proletariats jakiegokolwiek polityki wobec rządów państw kapitalistycznych¹. Rewolucja miała przecież rozszerzyć się na cały świat, a państwo jako instytucja obumrzeć. Na hasłach o proletariuszach nie mających ojczyzny i internacjonalizmie proletariackim trudno przecież było budować politykę zagraniczną wobec niepodzielającego ich świata.

Sytuacja zaczęła ulegać zmianie po stanowiącym wyłom w takim podejściu traktacie brzeskim, gdy okazało się, iż nie może być mowy o niemal mechanicznym rozszerzaniu się rewolucji. Przyjęcie założenia, iż republikę sowiecką czeka bliżej nieokreślony co do swej długości okres przejściowy, w którym nie sposób uniknąć kontaktów ze światem, było równoznaczne z odejściem od doktrynalnego traktowania sfery kontaktów dyplomatycznych². W warunkach wojny domowej ten punkt widzenia przełożył się na podjęte przez bolszewików starania dyplomatyczne, by skrócić front ewentualnej obcej interwencji przez wszczęcie rozmów pokojowych z dotąd przez nich nie uznawanymi państwami granicznymi³, a także

¹ Por. np. K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 17, Warszawa 1968, s. 8 i nast.

² Szerzej W. Materski, *Amotficzność paradygmatu polityki zagranicznej Związku Sowieckiego. Między globalizmem ideologicznym teorii a imperialistyczną praktyką*, w: *W poszukiwaniu paradygmatu transformacji*, pod red. J. Staniszkis, Warszawa 1994, s. 143 i nast.

³ Takie pertraktacje pokojowe podjęto z Polską, Litwą, Łotwą, Estonią, Finlandią, Gruzją, Afganistanem i Turcją.

ograniczyć jej zasięg innymi metodami. W tej logice mieści się mało znany epizod utworzenia, funkcjonowania, a następnie upadku Republiki Dalekiego Wschodu⁴.

Rosyjski Daleki Wschód — czyli terytoria od Jeziora Bajkał dowód okalających Przymorze (Kraj Przymorski) — posiadał nieprzebrane zasoby naturalne, których kontrola po listopadzie 1917 r. stała się dla bolszewików poważnym problemem. Nie mając w regionie zabajkalskim większych wpływów, sięgnęli oni do licznych w nim obozów jeńców wojennych. Żołnierzy państw centralnych, którzy zadeklarowali się jako sympatycy władzy sowieckiej, pośpiesznie uzbrojono i sformowano z nich oddziały Gwardii Czerwonej. Z reguły mgliście tylko zorientowani w charakterze rosyjskiej wojny wewnętrznej „internacjonałści”⁵ mieli zneutralizować antybolszewicki opór miejscowych społeczności. W praktyce ich pojawienie się wzmogło tylko panujący na tych terytoriach chaos, grożąc rozlaniem się fermentu także na sąsiednie państwa — Chiny, Mongolię i Koreę. Było to niepokojące dla mocarstw Ententy, w pierwszym rządzie Japonii, prowadzącej bardzo aktywną politykę w regionie i silnie uzależnionej od stabilnych dostaw surowców z rosyjskiego Dalekiego Wschodu (głównie drewno i kopaliny, a także koncesje połowowe).

Pod koniec 1917 r. kwestia aktywnego włączenia się w sprawę rosyjskiego Dalekiego Wschodu przez wysłanie tam wojskowego korpusu interwencyjnego po raz pierwszy stanęła na forum Ententy⁶. Potrzebna była do tego przede wszystkim zgoda Stanów Zjednoczonych, ale obawiający się reakcji wpływowych amerykańskich kręgów izolacjonistycznych prezydent Woodrow Wilson wahał się przed zaangażowaniem kraju w tworzenie nowego frontu wojny. Jednak groźba, iż zdeteterminowane władze japońskie same podejmą akcję, co może doprowadzić do opanowania przez konkurujące z Waszyngtonem o wpływy na Dalekim Wschodzie Tokio nowych terenów (Północny Sachalin, Kamczatka, Władywostok), przeważała. W lutym 1918 r. władze Stanów Zjednoczonych poparły koncepcję zbrojnej interwencji, zastrzegając się jedynie, że powinna zostać przeprowadzona siłami wszystkich mocarstw Ententy; jej celem miała być zarówno pacyfikacja sytuacji, jak i wsparcie prawowitych władz rosyjskich⁷. Jednak co w warunkach chaosu politycznego panującego na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie kryje się pod formułą „prawowite”, nie zdefiniowano.

⁴ Temat ten ma już swoją literaturę, m.in. takie pozycje, jak: H. K. Norton, *The Far Eastern Republic of Siberia*, London 1923; J. A. Harrison, *Japan's Northern Frontier. A Preliminary Study in Colonization and Expansion with Special Reference to the Relations of Japan and Russia*, Gainesville 1953; C. F. Smith, *Vladivostok under Red and White Rule. Revolution and Counterrevolution in the Russian Far East 1920-1922*, Seattle-London 1975. Z pozycji polskich zob. W Komorowski, *Daleki Wschód w międzynarodowej polityce gospodarczej*, Warszawa 1931; W Materski, *Bolszewicy i samuraje. Walka dyplomatyczna i zbrojna o rosyjski Daleki Wschód (1917-1925)*, Warszawa 1990. Sowiecka literatura przedmiotu wymaga dużej ostrożności — por. np. L. M. Papin, *Krach kołczakowszczyzny i obrazowanie Dalniewostocznoy rzespubliki*, Moskwa 1957.

⁵ Zob. w tej kwestii: *Dokumenty i materiały do historii sowiecko-czechosłowackich stosunków*, 1.1: *Nojabr' 1917g. — awgust 1922 g.* (dalej: DMSCO) Moskwa 1973, passim. Por. też zapis literacki w powieści Aleksandra Fadiejewa *Kłeska* oraz szereg rozproszonych wspomnień jeńca wojennego, a następnie członka Gwardii Czerwonej Jaroslava Haska.

⁶ W pierwszych dniach grudnia w Paryżu omawiano francuski projekt wysłania korpusu składającego się z żołnierzy Japonii i Stanów Zjednoczonych. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* [dalej: PR FRUS]. 1918: *Russia*, vol. I, Washington 1931, s. 28, 31-32; P. Dotsenko, *The Struggle for a Democracy in Siberia. Eyewitness Account of a Contemporary*, Stanford 1983, s. 121-122.

⁷ PR FRUS. 1918: *Russia*, vol. II, Washington 1932, s. 42.

Pierwsze, początkowo tylko japońskie, oddziały interwencyjne lądowały we Władywostoku w początkach kwietnia 1918 r.; amerykańska część kontyngentu przybyła dopiero w połowie sierpnia, pozostałe oddziały — brytyjskie, chińskie i francuskie — jeszcze później⁸. Jak uzgodniono, japońskie i amerykańskie formacje interwencyjne liczyć miały po 7,5 tys. żołnierzy, pozostałe — po 1,5 tys. Na czele Korpusu Interwencyjnego Ententy stanął francuski generał Pierre Janin. Faktycznie jednak ogólna liczba wojsk Korpusu okazała się w szczytowym okresie interwencji znacznie wyższa. Zaważyły na tym dwa względy: najbardziej zainteresowani skutecznością akcji Japończycy wielokrotnie przekroczyli przyznany im limit⁹; niespodziewanie do Korpusu Ententy dołączyły nowe wojska, początkowo nie brane pod uwagę — Korpus Czechosłowacki.

Liczący ok. 40 tys. ludzi pod bronią Korpus Czechosłowacki sformowany został u boku armii rosyjskiej z jeńców poddanych austro-węgierskich jako siła do walki z państwami centralnymi. Po przewrocie październikowym 1917 r. i ogłoszeniu przez bolszewików zaprzestania działań wojennych, za ich zgodą Korpus rozpoczął ewakuację koleją transsyberyjską, by z portu władywostockiego trafić statkami na front wojny w Europie. Wraz z podpisaniem traktatu brzeskiego sytuacja uległa jednak zmianie i bolszewicy, pod presją Niemców, usiłowali dokonać rozbrojenia Korpusu. Podjęta w połowie maja 1918 r. akcja rozbrojenia eszelonu czechosłowackiego na stacji w Czelabińsku doprowadziła do nie kontrolowanego wybuchu, znanego z historiografii jako bunt Korpusu Czechosłowackiego¹⁰. Jego wojska dosłownie zmiotły słabe posterunki bolszewickie, opanowując do końca czerwca całą linię transsyberyjską — od Czelabińska po Władywostok, przyczyniając się do umocnienia (ujawnienia, powstania) szeregu antybolszewickich ośrodków władz lokalnych. Wkrótce na ich czoło wysunął się ośrodek omski, siedziba Tymczasowego Rządu Syberii, a następnie — po miejscowym zamachu stanu (1 grudnia 1918 r.) — dyktatury wojskowej adm. Aleksandra Kołczaka. 16 stycznia 1919 r. adm. Kołczak oficjalnie ogłosił, iż uznaje gen. Janina „głównodowodzącym wojsk sojusznicznych na wschodzie Rosji i w zachodniej Syberii”¹¹.

W pierwszych miesiącach 1919 r. siły Korpusu Interwencyjnego Ententy zaczęły szybko maleć. Flota francuska wywozła z Władywostoku znaczną część Korpusu Czechosłowackiego¹²; pod naciskiem zmęczonej wojną opinii publicznej w poszczególnych państwach Ententy,

8 K. K. Kawakami, *Japan's Pacific Policy especially in Relation to China, the Far East, and the Washington Conference*, New York 1922, s. 247. Szerzej P. Th. Ch. M. Janin, *Ma mission en Sibirie 1918-1920*, Paris 1933; W. S. Graves, *America's Siberian Adventure. 1918-1920*, New York 1931; J. F. N. Bradley, *Civil War in Russia 1917-1920*, London-Sydney 1975; idem, *Allied Intervention in Russia*, London [b.d.w.]; Ch. Yanaga, *Japan Since Perry*, New York 1949.

9 Szacuje się, iż liczba wojsk japońskich w okresie maksymalnego zaangażowania wynosiła od 60 do 100 tys. Por. K. K. Kawakami, *Japan's Pacific Policy...*, s. 252; M. Gałkiewicz, *SSSR na Dal'nim Wostokie. (Obzor Sowietko-kitajskich i Sowietko-japonskich odnoszenij za 1917-1925 gg.)*, „Mieżdunarodnaja letopis'”. *Politika. Ekonomika. Prawo* 1925, nr 3, s. 16.

10 Szeroko na ten temat zob. R. Gajda, *Moje pameti. Československa anabase. Zpět na Ural proti bolševikům. Admirál Kolcak*, Praha 1924; J. Krasnicka, *Československé légie v Rusku. 1917-1920*, Bratislava 1963; V. M. Fic, *The Bolsheviks and the Czechoslovak Legion. The Origin of Their Armed Conflict March-May, 1918*, New Delhi 1978.

11 PR FRUS. *The Paris Peace Conference*, vol. III, Washington 1942, s. 583-584. Zob. też Kołczak Aleksandr Wasiljewicz—*poslednije dni žywni*, oprac. G. W. Jegorow, Barnaul 1991, s. 14-20; *Graždanskaja wojna i wojennaja intierwencyia w SSSR. Encykłopedia*, Moskwa 1983, s. 264.

12 Współdziałająca z Korpusem Czechosłowackim V Dywizja Strzelców Polskich na Syberii wycofana została na tyły jako wojska ochrony kolei. Por. AAN, *Kolonia Polska w Mandżurii*, t. 6, k. 651-653; ibidem,

wycofano większość innych narodowych formacji interwencyjnych, głównie Amerykanów¹³. Pozostała na rosyjskim Dalekim Wschodzie część Korpusu Interwencyjnego miała zdecydowanie japoński charakter.

Tymczasem mimo uznania *de facto* przez Ententę tzw. Dyrektoriatu Kołczaka jako legalnej władzy w Rosji jego pozycja zaczęła słabnąć. Nie udało się porozumieć admirałowi z atamanem (esauliem) Grigorijem Siemionowem, którego silne oddziały kozackie wycofały się na Zabajkale pod protekcję wojsk japońskich¹⁴. W szeregach tzw. armii omskiej panowało rozprzężenie, potęgowane kłopotami zaopatrzeniowymi. Wiosną 1919 r. wojska Armii Czerwonej (5 Armii RKKA) zaczęły trwale przejmować inicjatywę na Froncie Uralskim, przekreślając wielkie plany o marszu na zachód celem połączenia się z Armią Ochotniczą gen. Antona Denikina i przywrócenia jednolitej władzy w Rosji. Mimo zwiększonej pomocy Ententy, w sierpniu zaczyna się na całym froncie generalny odwrót armii omskiej¹⁵. W listopadzie zdobyta zostaje stolica Kołczaka, Omsk; wybuchają walki wewnętrzne. Część armii pod dowództwem gen. Władimira Kappiela wycofuje się na Zabajkale, reszta w większości idzie w rozsypkę.

W początkach 1920 r., po ostatecznym rozbiciu wojsk Kołczaka, 5 Armia RKKA wstrzymała się na rubieży bliskiej zachodnim brzegom Jeziora Bajkał. Jej dalszy marsz w kierunku wschodnim został wstrzymany — zanim nawiązano kontakt bojowy z oddziałami japońskimi i wspieranymi przez Japończyków Kozakami atamana Siemionowa. Władze sowieckie przyjęły bowiem w stosunku do rosyjskiego Dalekiego Wschodu taktykę gry na czas, zamrożenia sytuacji według stanu osiągniętego przez wojska Frontu Wschodniego po operacjach omskiej, nowonikołajewskiej i krasnojarskiej¹⁶.

W skali całej wojny domowej i zmagania z obcą interwencją w tym momencie na pierwszy plan zdecydowanie wysunięto kierunek zachodni. 6 stycznia utworzony został Front Południowo-Zachodni, a wkrótce potem zatwierdzono plan uderzenia na Polskę i rozpoczęto koncentrację. Dla skutecznego zabezpieczenia się przed wznowieniem walk na Froncie Wschodnim sięgnięto w tym momencie do pomysłu bardzo kontrowersyjnego, ale mającego szansę zaakceptowania przez głównego interwenta na dalekowschodnim teatrze interwencji, Japonię. Przypomniano plan sformułowany właśnie przez Tokio na przełomie 1917 i 1918 r. — powołania do życia tzw. państwa buforowego, odgradzającego Japonię ogromnym terytorium od „czerwonej zarazy”, a zarazem stwarzającego szansę zabezpieczenia podstawowych dla Japonii jej interesów ekonomicznych na kontynencie i wodach doń przyległych¹⁷.

Pomysł utworzenia na rozległych terenach od Bajkału do Pacyfiku pseudoniezależnego państwa, formalnie niezawisłego od sowieckiej Rosji, wzbudził ogromne kontrowersje wśród samych bolszewików, szczególnie tych związanych z Syberią. Podobnie jak w okresie brzeskich rokowań pokojowych, znaczna część z nich nie była w stanie zrozumieć, iż można przedkładać

Instytucje Wojskowe, 296/1, t. 44, k. 213-223; S. Lubodziecki, *Polacy na Syberii*, „Sybirak” 1935, nr 2, s. 19.

¹³ PR FRUS. *The Lansing Papers 1914-1920*, vol. II, Washington 1940, s. 393-396.

¹⁴ P Dotsenko, op. cit., s. 111-112.

¹⁵ Szerzej R. Wojna, *W ogniu rosyjskiej wojny wewnętrznej 1918-1920*, Warszawa 1975, s. 122 i nast.

¹⁶ A więc zatrzymania trwającej od 5 sierpnia 1919 r. do 7 stycznia 1920 r. ofensywy na linii Jeziora Bajkał. Por. rozkazy głównodowodzącego siłami zbrojnymi RSFRR Siergieja Kamieniewa, *Diriektiw Głównego komandowania Krasnoj Armii (1917-1920)*. *Sbornik dokumentow*, Moskwa 1969, s. 596 i nast.

¹⁷ Por. M. I. Krupianko, *Sowietsko-japonskie ekonomiczne odnoszenia*, Moskwa 1969, s. 12-15; M. Galkowicz, op. cit., s. 17. Obszernie o wadze dla Japonii stabilnych więzi gospodarczych z Rosją zob. N. K. Kucobina, *Rybnoje choziajstwo Japonii*, Moskwa 1959.

pragmatyzm nad dogmaty ideologiczne, „zdradzać” światową rewolucję na jednych krańcach państwa po to, by ją szerzyć na innych. Protestowali oni przeciwko zatrzymaniu ofensywy wschodniej Armii Czerwonej, która — w ich przekonaniu — miała szansę dalszego pomyślnego rozwijania się aż po Chiny, Koreę i wybrzeża Pacyfiku. Tymczasem w myśl oceny bolszewickiego centrum siły Armii Czerwonej zostały nadmiernie rozproszone po wszystkich frontach wojny wewnętrznej, rezerwy zaś umożliwiające ich uzupełnianie były na ukończeniu. A przecież miały wkrótce być nadto użyte na ofensywnych kierunkach zewnętrznych: polskim i zakaukaskim¹⁸.

Lenin, wyprowadzony z równowagi postawą zajęą przez bolszewików syberyjskich wobec koncepcji państwa buforowego, groził opornym sądem partyjnym; „okażemy się idiotami — pisał w telegramie do *Rewwojensowietu* 5 Armii — jeśli damy się skusić głupiemu ruchowi w głąb Syberii, a w tym czasie ożyje Denikin i uderzą Polacy. To będzie przestępstwo!”¹⁹.

Pomysł bufora trafił natomiast z miejsca do przekonania syberyjskim eserowcom i mien-szewikom, którzy widzieli w nim szansę regionalnej przynajmniej odbudowy politycznego układu sił z okresu władzy w Rosji Rządu Tymczasowego i którzy byli przekonani, iż w warunkach dopuszczenia na Zabajkału do wolnych wyborów to oni właśnie obejmą tam władzę. Dalekowschodni socjaldemokraci skupieni w utworzonym 12 listopada 1919 r. w Irkucku na Ogólnorosyjskiej Naradzie Ziemstw i Miast antykołczakowskim tzw. Centrum Politycznym gotowi byli zawrzeć w tej kwestii z bolszewikami daleko idącą umowę polityczną²⁰. W zamian za możliwość zorganizowania terenów zabajkalskich zgodnie z polityczną wolą tamtejszej ludności skłonni byli podjąć z państwami Ententy negocjacje na temat ustąpienia wojsk interwencyjnych z całego terytorium byłego Imperium Rosyjskiego, wydać bolszewikom Kołczaka oraz przejęte po kołczakowskim rządzie premiera Wiktora Piepielajewa 18 wagonów tzw. złotej rezerwy²¹. W ich koncepcji bufor miał obejmować całe terytorium na wschód od linii zatrzymania ofensywy 5 Armii RKKK — a więc także większość obwodu irkuckiego. W tej kwestii w pertraktacjach prowadzonych od 5 stycznia w Irkucku z miejscowymi bolszewikami (Syberyjski Komitet Rewolucyjny) oraz *Rewwojensowietem* 5 Armii nie osiągnięto jednak porozumienia. Bolszewicy domagali się zgody Centrum na zajęcie przez Armię Czerwoną terytorium po linię Bajkału i organizowanie „demokratycznego” państwa buforowego wyłącznie na Zabajkału. Prowadzący z ich ramienia pertraktacje członek Syberyjskiego *Rewkomu* Iwan N. Smirnow zwrócił się w tej kwestii do Lenina, który podtrzymał to stanowisko²².

Tymczasem w Irkucku pozycja Centrum Politycznego uległa gwałtownemu regresowi. 21 stycznia władzę w mieście — a więc praktycznie i w obwodzie — przejął bolszewicki Komitet Rewolucyjny i tym samym upadła koncepcja państwa buforowego obejmującego także tereny na zachodnim brzegu Jeziora Bajkał. 7 lutego dowództwo sowieckie (działające

¹⁸ Do uderzenia na Zakaukazie i obalenia powstałych tam niezawisłych republik Azerbejdżańskiej, Armeńskiej i Gruzińskiej szykowano XI Armię RKKK. Szerzej M. B. Traskunow, *Kaukaskaja krasnoznamionnaja*, Tbilisi 1961; W. Materski, *Georgia rediviva. Republika Gruzińska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921*, Warszawa 1994.

¹⁹ *Centralnyj gosudarstwiennyj archiw Krasnoj Armii. Putiewoditel'*, Moskwa 1945, s. 437.

²⁰ Obszernie na temat Centrum Politycznego zob.: P. Dotsenko, op. cit., s. 110-120.

²¹ Szerzej A. P. Szurygin, *W. I. Lenin i bor'ba za sowietskij Dalnij Wostok*, w: *Iz istorii intierwencyj i graždanskoj wojny w Sibiri i na Dalniem Wostokie 1917-1922*, Nowosibirsk 1985, s. 100. Zob. też *Kołczak Aleksandr Wasiljewicz — poslednije dni żyznj*, Bannaul 1991, s. 52-54, 286-294; Ju. Własow, *Ognionnyj krieg. Gibiel admirala*, Moskwa 1993 (ujęcie popularnoźródłowe).

²² W. I. Lenin, *Dziela wszystkie*, t. 51: *Dokumenty lipiec 1919 — listopad 1920*, Warszawa 1989, dok. 12 (*Materiały dodatkowe*), s. 325.

w imieniu „rządu RSFRR”) i dowództwo kontrolujące sytuację w obwodzie irkuckim Korpusu Czechosłowackiego podpisały porozumienie o zawieszeniu broni²³. W aspekcie lokalnym powstały warunki umożliwiające wprowadzenie w życie koncepcji państwa buforowego.

Problemem było jednak nie tyle przekonywanie do koncepcji „bufora” syberyjskich bolszewików, których wystarczyło zastraszyć, lecz Japończyków. Od momentu zgłoszenia przez nich idei takiego rozwiązania zapalnej sytuacji na rosyjskim Dalekim Wschodzie uległa ona bowiem dalszej komplikacji. Jak wspomniano, od sierpnia 1918 r. na rosyjskim Dalekim Wschodzie operował potężny Korpus Interwencyjny, którego wojska załyły terytorium Zabajkała — aż po wschodnie brzegi Jeziora. Natomiast w początkach 1920 r., gdy większość sił interwencyjnych Ententy została już z tych terytoriów wycofana, podstawowym czynnikiem władzy na Zabajkału byli faktycznie Japończycy i ich protegowany ataman Siemionow²⁴.

Drogą radiową, 24 lutego 1920 r. szef Komisariatu Ludowego Spraw Zagranicznych RSFRR Georgij Cziczerin wystąpił pod adresem MSZ Japonii z propozycją rozpoczęcia rokowań pokojowych. Nota nie zawierała postulatu podjęcia rozmów na temat państwa buforowego; ograniczała się do kuszenia Tokio zapewnieniem o zrozumieniu przez bolszewików zasadności jego „specjalnych interesów gospodarczych i handlowych na Dalekim Wschodzie”²⁵. Była to nie wprost sformułowana oferta koncesji i ulg w handlu z przyszłym organizmem buforowym — jeśli dojdzie do jego utworzenia. *lunctim* ujęte zostało w sposób przekonujący, jako że dla borykającej się z brakami w zakresie surowców i żywności Japonii liczyły się stabilne, długofalowe korzyści, w stosunku do których aspekt polityczny był wtórny.

Pod koniec lutego dowódca japońskiego Korpusu Interwencyjnego gen. Marimoto Oi wydał rozkaz nakazujący lokalnym japońskim komendanturom wojskowym na Zabajkału, w Kraju Amurskim i w Przymorzu zawieranie porozumień o zawieszeniu broni z lokalnymi władzami samorządowymi lub miejscową partyzantką. Na ich bazie rozpoczął się proces wycofywania — początkowo z zachodniego Zabajkała — oddziałów (posterunków) wojsk interwencyjnych. Zagrożenie dla jego kontynuowania stanowili odmawiający złożenia broni Kozacy Siemionowa. Sam Siemionow musiał skorygować swe plany utworzenia na Zabajkału państwa panmongolskiego, nierealne bez aktywnego poparcia Japończyków²⁶. Tak więc, bez rozpoczęcia właściwych pertraktacji, drogą tychże porozumień lokalnych zaczęto tworzyć warunki do zrealizowania pomysłu państwa buforowego. Nie przerwał tego procesu kryzys, jaki miał miejsce w pierwszej dekadzie marca w związku z wysadzeniem przez Japończyków desantu na północnym Sachalinie²⁷.

Nie mając poparcia miejscowej ludności Kozacy Siemionowa nie byli w stanie zahamować postępującego w styczniu i lutym 1920 r. procesu posuwania się w głąb Zabajkała wojsk irkuckiego Centrum Politycznego i tzw. partyzantów — w miarę zwijania japońskich komendantur wojskowych. W pierwszych dniach marca większość terytorium Zabajkała — rozpatrywanego jako zasadnicza część przyszłego państwa buforowego — znalazła się pod kontrolą Wierchniudińskiego Urzędu Ziemskiego, dyskretnie nadzorowanego przez Dalekowschod-

²³ DMSCO, dok. 263, s. 312-315.

²⁴ Por. K. K. Kawakami, *Japan and World Peace*, New York 1919, s. 84.

²⁵ *Dokumenty wniesniejpoltiki SSSR* (dalej: DWP), t. 2: *Ijanwaria 1919g. — 30ijunia 1920g.*, Moskwa 1958, dok. 252, s. 389.

²⁶ Por. w tej kwestii: Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: AAN, MSZ), Gabinet Ministra, t. 217, Referaty informacyjne Naczelnego Dowództwa WP o sytuacji wewnętrznej Rosji i jej stosunkach z zagranicą (dalej: Raporty), Referat informacyjny z 1 V 1920, k. 18.

²⁷ DWP, t. 2, dok. 266 i 267, s. 404-406.

nie Biuro RKP(b)²⁸ i sztab 5 Armii RKKA²⁹. Na pozostałych terytoriach rosyjskiego Dalekiego Wschodu jeszcze przed wycofaniem się Japończyków uaktywniły się lokalne centra administracyjne, w tym dwa najistotniejsze: Błagowieszczeński Tymczasowy Komitet Wykonawczy Rad Delegatów i Tymczasowy Rząd Przymorskiego Obwodowego Urzędu Ziemskiego, obejmujący swym zasięgiem także obwody sachaliński, kamczacki, część amurskiego i strefę wydzieloną Kolei Wschodniochińskiej.

Zwołany przez ośrodek wierchnieudinski Zjazd Pracujących Przybajkała 6 kwietnia 1920 r. proklamował utworzenie „niezawisłego” państwa — Republiki Dalekiego Wschodu (dalej: RDW). Zapewne panująca nadal w kierownictwie bolszewickim niejasność co do charakteru państwa buforowego spowodowała, iż większość na Zjeździe posiadali delegaci narzuceni przez Dalbiuro. Przeworsowany przez nich skład Rządu Tymczasowego RDW z bolszewikiem Aleksandrem Krasnoszczokowem jako premierem nie uzyskał akceptacji mających zdecydowaną większość w Urzędzie Ziemskim eserowców i mienszewików, którzy odmówili z nim współpracy. Został on natomiast wkrótce (14 maja) uznany przez Moskwę — mimo iż w tym momencie nie sprecyzowano jeszcze ani zasięgu terytorialnego RDW („terytorium położone na wschód od Jeziora Bajkał”), ani nie zaprowadzono administracji w terenie³⁰. Uznanie miało bardzo praktyczny wymiar, sprowadzający się do wszechstronnej pomocy finansowej, kadrowej i sprzętowej w tworzeniu siły zbrojnej RDW — Armii Ludowo-Rewolucyjnej (dalej: AL-R). Miała ona przejąć zadania dotąd realizowane przez 5 Armię RKKA, której część jednostek bezpośrednio do niej wcielono.

Faktycznie władza Rządu Tymczasowego RDW obejmowała w tym pierwszym okresie tylko zachodnią część Zabajkała. Dopiero w sierpniu 1920 r. jego zwierzchność zdecydowała się uznać władze obwodu amurskiego, co początkowo miało li tylko deklaracyjny charakter, jako że oba obwody oddzielał obsadzony przez Kozaków Siemionowa i interwentów tzw. korek czytyjski. Paradoxem było, iż pretendujący do organizowania państwa buforowego drugi ośrodek władzy, rezydujący we Władywostoku socjaldemokratyczny Tymczasowy Rząd Przymorza cieszył się też poparciem miejscowych bolszewików³¹.

Tak szybkie ogłoszenie przez bolszewickie centrum formalnoprawnego uznania proklamowanej przez Wierchnieudińsk RDW miało na celu przekonanie Ententy o rezygnacji z rozszerzania rewolucji w kierunku azjatyckim, a tym samym wpłynięcie na powstrzymanie interwencji jej wojsk na rosyjskim Dalekim Wschodzie.

Fakt uznania, jego nagłośnienie w prasie, wywołał szeroką akcję sprzeciwu wśród syberyjskiego aktywu bolszewickiego. Taktykę wygrywania czasu przez rozwiązania w rodzaju państwa buforowego odrzucali tzw. wściekli (*biesznyje*), kierowani przez Aleksandra Szyriamowa, Jakowa Jansona i Nikołaja Gonczarowa. Nie było w tym względzie jasności nawet w samym Dalbiurze; część jego członków kwestionowała argumentację Lenina, domagając się natychmiastowego zaprzestania fikcji RDW. Doprowadziło to do kryzysu i rekonstrukcji Dal-

28 Tzw. Dalbiuro utworzone zostało w pierwszych dniach marca 1920 r. — na wniosek KC RKP(b) — przez Syberyjskie Biuro KC RKP(b) celem niejawnego kontrolowania wszystkich spraw związanych z powstaniem i działalnością państwa buforowego. Na czele Dalbiura stanęli Nikołaj Gonczarow, Aleksandr Krasnoszczokow, I. G. Kuszniarow i Siergiej Łazo. *Grażdanskaja wojna*, s. 165.

29 L. M. Papin, op. cit., s. 134.

30 „Wiestnik NKID” nr 4/5, 20 VI 1920, s. 7.

31 Którzy rywalizujące z ośrodkiem wierchnieudińskim władze Przymorza jakoby „podtrzymywali omyłkowo” — *Grażdanskaja wojna*, s. 164.

biura, co jednak nie było równoznaczne ze spacyfikowaniem przeciwników „taktyki buforowej”. Dlatego więc, robiąc gest w ich kierunku, rozpoczęto akcję tzw. sowietyzacji RDW, dokonując zmiany na większości kluczowych stanowisk, których część wcześniej obsadzono *pro forma* osobami spoza partii bolszewickiej³². Tą drogą usiłowano uspokoić lokalnych bolszewickich przeciwników taktyki wstrzymywania się z poszerzaniem rewolucji w kierunku wschodnim.

W pierwszych oficjalnych deklaracjach sprawujący funkcję ministra spraw zagranicznych RDW A. S. Czerwonnyj³³ podkreślał dążność jej władz do całkowitego odcięcia się od rosyjskiej wojny wewnętrznej i normalizacji stosunków gospodarczych ze wszystkimi państwami³⁴. W tym kontekście — kusząc korzyściami ekonomicznymi — zwrócił się do Japonii o całkowite wycofanie wojsk z rosyjskiego Dalekiego Wschodu. Oferta sformułowana została zdecydowanie przedwcześnie, zanim Tokio ustosunkowało się do faktu proklamowania RDW, niemniej jednak została podjęta. Do Wierchnieudinska celem rozpoznania sytuacji przybyła nieoficjalna delegacja japońska.

Delegacja z miejsca zorientowała się, iż RDW w wydaniu wierchnieudinskim jest fikcją, za którą kryje się niepodzielna władza bolszewików. Z punktu widzenia polityki Tokio zanegowana tym samym została celowość tolerowania państwa buforowego. Dla Japonii miało ono bowiem sens tylko wówczas, jeśli władzę w RDW sprawowałaby reprezentacja działających na rosyjskim Dalekim Wschodzie ugrupowań politycznych, nie zaś bolszewicy. Dlatego też zerwano rozmowy, a wkrótce potem japońskie oddziały interwencyjne uderzyły na garnizony miejskie AL-R i oddziały tzw. partyzantów.

Do tego momentu wojska japońskie nie podejmowały walk ani z partyzantami, ani z regularnymi jednostkami Armii Czerwonej bądź AL-R, posługując się Kozakami Siemionowa lub dowodzonymi przez atamana Iwana Kałmykowa i gen. Siergieja Wojcechowskiego pozostałościami armii omskiej³⁵. W krwawych walkach opanowano nie tylko część terytorium kontrolowanego przez Wierchnieudinsk, ale też szereg miejscowości Przymorza. Kolejno zajęto Chabarowsk, Spassk, Iman, Nikolsk Ussuryjski, Nowokijewsk, cały północny Sachalin, a także część strefy wydzielonej Kolei Wschodniochińskiej, po Harbin.

Ofensywa wojsk japońskich przyjęta została bardzo źle przez dowództwo pozostałych państw Korpusu Interwencyjnego, przede wszystkim przez Amerykanów. Obawiano się, iż Japonia dąży do trwałego opanowania części rosyjskiego Dalekiego Wschodu, co uznano za zakusy imperialne, niezgodne z podstawowym celem interwencji: przywróceniem w Rosji prawowitych władz³⁶. W trzeciej dekadzie kwietnia zdecydowano więc przerwać walki; RDW przyjęła ultimatum gen. Oi i gen. Masatake Nakashimy i całkowicie wycofała swe oddziały z pogranicza Przymorza oraz Kraju Amurskiego, tworząc 30-kilometrową strefę neutralną. Podobną strefę utworzono też wokół tzw. korka czytyjskiego, kontrolowanego przez oddziały atamana Siemionowa³⁷.

32 AAN, MSZ, Raporty, Referat informacyjny z 1 VIII 1920, k. 50.

33 Pod tym pseudonimem występował bolszewik Boris Szumiacki.

34 „Temps” 21 V 1920. Wszystkie tytuły prasy zachodniej przytaczane w artykule według: Instytut Historii Rosyjskiej Akademii Nauk, Dossier Inostrannoj Priesy (1919-1925).

35 W S. Graves, op. cit., s. 339-340.

36 AAN, Ambasada RP Paryż, t. 30, k. 23.

37 AAN, Instytucje Wojskowe, 296/I, t. 31, k. 236 c.

Pod koniec kwietnia 1920 r., na stacji Kolei Transsyberyjskiej Gongotta, 120 km na południowy zachód od Czyty, doszło do rozmów delegacji RDW z przedstawicielstwem japońskiego korpusu interwencyjnego. Wyposażona w odpowiednie kompetencje wojskowa delegacja japońska uzależniła wycofanie oddziałów interwencyjnych od szeregu warunków. Uzgodniono, iż wojska japońskie ewakuują się jedynie z Zabajkala i rejonu Chabarowska w zamian za m.in. gwarancje całkowitego bezpieczeństwa granicy z Mandżurią³⁸ oraz gwarancje bezpiecznego, wolnego transportu linią transsyberyjską. Ewakuacja miała nastąpić po wypełnieniu tych warunków, „w sprzyjającej chwili”, co miało być równoznaczne z „przyjęciem do akceptującej wiadomości faktu utworzenia Republiki Dalekiego Wschodu”³⁹. To wstępne porozumienie, mimo w sumie niewielkiej wartości merytorycznej, miało dla władz RDW ogromne znaczenie z punktu widzenia ich międzynarodowej legalizacji, pozyskiwania uznania *de facto* ze strony mocarstw Ententy.

Zarazem zaczęto wycofywać się z polityki utrzymywania państwa buforowego jako czystej fikcji, prostego przedłużenia sowieckiej Rosji. Skupiona wokół Krasnoszczokowa grupa działaczy podjęła pertraktacje z mienszewikami i eserowcami na temat poszerzenia podstawy władz RDW⁴⁰.

Niezależnie od rozmów z RDW w czerwcu 1920 r. rozpoczęły się w Irkucku nieoficjalne rokowania pomiędzy przedstawicielami dowództwa japońskiego a przedstawicielami sowieckiej misji dyplomatycznej⁴¹. Uzgadniano w nich status strefy neutralnej oraz terminarz i stronę techniczną wycofywania oddziałów japońskich z kolejnych miejscowości. Dyskutowano także sprawy dotyczące Przymorza, które pod naciskiem Japończyków uznano za „strefę ochrony od bolszewizmu”. Jej status miały gwarantować oddziały lokalnej milicji ludowej, wspierane przez wydzielone jednostki japońskie. Zaniepokojonym tym uzgodnieniem rządowi mocarstw Ententy japońskie MSZ argumentowało je w sposób następujący: „Garnizony japońskie muszą pozostać w strategicznych punktach do tej pory, aż na Syberii nie zostanie utworzony trwały rząd rosyjski”⁴².

W drugiej połowie czerwca 1920 r. Tokio uznało, iż zaistniały warunki umożliwiające wznowienie rokowań w Gongotcie na temat oficjalnego uznania RDW. Triumfalnie informację tę upublicznił Krasnoszczokow: „Rząd Japonii gotów jest uznać Republikę Dalekiego Wschodu przy gwarancji warunku jej pełnej gospodarczej i politycznej niezależności od Rosji Sowieckiej i gwarancji demokratycznej formy rządów”⁴³.

Decyzję o wznowieniu rokowań z RDW rząd Japonii niewątpliwie podjął na skutek informacji z frontu wojny polsko-sowieckiej⁴⁴. Bano się, iż po bardzo prawdopodobnym

38 Szerzej A. S. Stiepanow, *Leninskaja wnieszniaja politika na Dal'niem Wostokie w 1920-1922 gody*, „Istoria SSSR” 1979, nr 5, s. 4-5.

39 Cyt. według W. S. Graves, op. cit., s. 303-304.

40 B. M. Szereszewskij, *W. I. Lenin i politika Sowietckiego gosudarstwa na Dalniem Wostokie (1920-1922 gg.)*, w: *W. I. Lenin i Socjalistycznejepriobrazowanija w Sibiri*, Moskwa 1974, s. 150.

41 „Wiesticnik NKID” nr 4/5, 20 VI 1920, s. 17.

42 „Morning Post”, 6 VII 1920. Minister wojny Giichi Tanaka w wywiadzie dla prasy zagranicznej oświadczył: „Japonia chwilowo musi pozostawić wojska na Syberii, bowiem Rosja podburza Koreańczyków, zaostrza wśród nich nastroje antyjapońskie, zbroi ich i przerzuca przez granicę” — „Osaka Mainichi”, 5 VII 1920.

43 Dossier Inostrannoj Priesy, 1920-21, D-6a, d. 25 („Serwis Ino-ROSTA”).

44 „Ogólna sytuacja w Europie, zwycięstwa armii sowieckiej na froncie polskim zmuszają nas do pełnej rezygnacji z naszych projektów politycznych na Syberii” — z instrukcji rządu japońskiego dla gen. Oi,

załamaniu się Polski sytuacja może ulec gwałtownemu pogorszeniu — nawet do stopnia umożliwiającego bolszewikom rezygnację z kontynuowania taktyki podtrzymywania państwa buforowego⁴⁵.

Rokowania w Gongotcie doprowadziły do parafowania 5 lipca porozumienia o uznaniu państwa buforowego, w którego sprawy wewnętrzne nie będą interweniować siły zbrojne innych państw i które „nie będzie budowało swego systemu społecznego na zasadach komunizmu”⁴⁶. Charakterystyczne jednak, iż delegacja japońska wymogła jednoznaczne zaznaczenie w tekście porozumienia, iż zawarte zostaje ono z rządem wierchnieudinskim, który strona japońska nie traktuje jako przedstawicielstwo postulowanego państwa buforowego. Jeszcze mocniej aspekt ten zaakcentowany został w podpisanym 15 lipca układzie rozejmowym⁴⁷.

Kwestię, czy stanowisko zajęte przez rząd wierchnieudinski można traktować jako stanowisko dotyczące całego rosyjskiego Dalekiego Wschodu, wiążące władze przyszłej rzeczywistości, a nie tylko pozornie niezależnej RDW, „odłożono do dalszych rokowań”. Sam fakt, iż Japończycy nie odmówili w tej kwestii dyskusji, Krasnoszczokow w telegramie do Lenina uznał za wielki sukces⁴⁸.

Delegacja RDW w Gongotcie nie broniła nawet pozycji, iż jest przedstawicielstwem państwa buforowego w jego rozumieniu przez obie strony. Świadczył o tym wyraźnie podpisany 17 lipca specjalny protokół, którego zasadnicza część głosiła, iż najlepszym sposobem ustanowienia pokoju na Dalekim Wschodzie będzie „utworzenie buforowego państwa demokratycznego”, którego władze winna wyłonić „konferencja reprezentująca wszystkie terytoria kraju”⁴⁹. W podpisanym 31 lipca porozumieniu pomiędzy nowym dowódcą japońskiego kontyngentu interwencyjnego gen. Suzukim, który zastąpił gen. Oi, a p.o. ministra spraw zagranicznych Czerwonym uzgodniono *iunctim* pomiędzy ewakuacją oddziałów japońskich a przeprowadzeniem na postulowanym terytorium państwa buforowego rzeczywistości wolnych i demokratycznych wyborów⁵⁰. Wraz z ukształtowaniem tak rozumianej RDW, na rosyjskim Dalekim Wschodzie pozostać miał tylko garnizon japoński w Chabarowsku — do czasu ustabilizowania się sytuacji na granicy z Koreą⁵¹.

Sposób wyłonienia nowych władz RDW Krasnoszczokow szczegółowo konsultował z Leninem. Zakres samodzielności syberyjskich bolszewików w tej kwestii najlepiej ilustruje fragment przesłanej w drugiej połowie lipca z Moskwy do Wierchnieudinska instrukcji: „Słuchać się KC, w przeciwnym razie przepędzimy”⁵².

Wobec utrzymujących się nadal niejasności i napięć pomiędzy bolszewicką centralą a Dalbiurem i generalnie aktywnym syberyjskim, obradujące 13 sierpnia 1920 r. Biuro Polityczne KC

Japanese Intervention in the Russian Far East, Washington 1922, s. 60.

45 Dossier Inostrannoj Priesy, 1920-21, D-6a, d. 25 (wycinki z prasy japońskiej).

46 A. S. Stiepanow, op. cit., s. 5.

47 W którym m.in. znalazł się passus, iż strona japońska nie uznaje ośrodka wierchnieudinskiego za „główny rząd na terytorium rosyjskiego Dalekiego Wschodu” — DWP, t. 3: *1 ijula 1920 g. — 18 marta 1921 g.*, Moskwa 1959, dok. 14, s. 45; *Japanese Intervention in the Russian Far East*, s. 123.

48 B. M. Szereszewskij, op. cit., s. 152.

49 W I. Lenin, *Dziela*, t. 42, Warszawa 1970, s. 483.

50 DWP, t. 3, dok. 30, s. 71-73.

51 Japończycy odmówili wszelkiej dyskusji na temat ustąpienia z północnego Sachalinu, traktując swoją tam obecność jako przesądzoną.

52 W I. Lenin, *Dziela*, t. 42, s. 151.

RKP(b) przyjęło *Krótkie tezy na temat Republiki Dalekiego Wschodu*⁵³. Zgodnie z nimi, aż do całkowitej ewakuacji wojsk japońskich RDW w swym nowym wydaniu miała zachowywać charakter demokratyczny, z równoprawną obecnością w życiu politycznym „partii burżuazyjnych i drobnomieszczańskich”. Niejawną kuratelę nad nią miało nadal pełnić Dalbiuro, ale w zweryfikowanym składzie i bezpośrednio podporządkowane KC RKP(b).

W myśl uzgodnień z Gongotty należało teraz zwołać konferencję reprezentującą wszystkie środowiska polityczne rosyjskiego Dalekiego Wschodu celem wyłonienia niezależnego od Moskwy ośrodka władzy. Z posunięciem tym dotychczasowe władze wierchnieudinskie zwlekały, na co kilkakrotnie zwróciła uwagę prasa japońska. Niemniej proces wycofywania japońskich sił zbrojnych z Zabajkala trwał nadal, pogarszając sytuację wojsk Siemionowa.

W październiku 1920 r., gdy z Czyty i okolic wycofane zostały ostatnie oddziały japońskie, Armia L-R przystąpiła do tzw. operacji czytyńskiej. Pozbawione oparcia w japońskim korpusie interwencyjnym siły zbrojne formalnie podległe Wschodniozabajkalskiemu Zgromadzeniu Narodowemu nie były w stanie stawiać skutecznego oporu. Już w pierwszym tygodniu walk oddano Czytę i kontrolę nad niemal całym wschodniozabajkalskim odcinkiem Kolei Transsberyjskiej. 19 listopada w walkach wokół stacji kolejowej Macewska wojska Siemionowa i ostatki armii omskiej zostały rozbite; ich resztki wycofały się na terytorium Mandżurii i Mongolii. Na czele oddziałów, które przeszły do Mongolii, zajmując zbrojnie jej stolicę Urge, stał gen. baron Roman Ungern von Sternberg, dowódca tzw. Azjatyckiej Dywizji Konnej w wojsku Siemionowa, współwyznawca jego panmongolskiej ideologii⁵⁴.

Zanim upadła Czyta, 20 października rząd wierchnieudinski ogłosił swe przekształcenie w Komitet Rządzący. Komitet podjął prace nad zwołaniem zjazdu sił politycznych rosyjskiego Dalekiego Wschodu, które sprowadzały się do wyłonienia spoza partii bolszewickiej takich osób, które mogły gwarantować demokratyczne wyłonienie „właściwej” reprezentacji politycznej. Odpowiednio dobrane tzw. Zgromadzenie Ludowe zebrało się w Czycie 26 października 1920 r. Tworzyły je reprezentacje polityczne nie ugrupowań politycznych, ale ośrodków — co zapewne ułatwiło manipulowanie składem delegatów. Na sali obrad zasiadło po sześciu przedstawicieli dwóch największych ośrodków władzy — amurskiego i przymorskiego, po trzech delegatów ośrodków wierchnieudinskiego i nerczyńskiego oraz po jednym delegacie Sachalina i irkuckiego Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego⁵⁵. Uderzające było ograniczenie reprezentacji dotychczasowej RDW (Wierchnieudinsk) do zaledwie trzech delegatów; ale — zważywszy manipulacje ze składem Zgromadzenia — bolszewicy zabajkalscy mogli sobie pozwolić na taki gest.

Cały zresztą przebieg Zjazdu był wyraźnie obliczony na korzystny rezonans zewnętrzny. W głównym, programowym wystąpieniu Krasnoszczokow m.in. stwierdził: „Nie mamy orientacji ani na Wschód, ani na Zachód. Jesteśmy w swych decyzjach niezależni od Rosji Radzieckiej. Podstawą naszej polityki zagranicznej — zasada otwartych drzwi; podstawą polityki wewnętrznej — ochrona instytucji prywatnej własności. Na tych dwóch zasadach winniśmy budować nasze państwo”⁵⁶.

53 Tekst A. P. Szurygin, op. cit., s. 101.

54 Szerzej K. W. Sacharow, *Bielaja Sibir'*, Mjunchen 1923; A. S. Makiejew, *Bog Wojny — Baron Ungern*, Szanghaj 1934; L. Juzefowicz, *Samodierzec pustyni. Fienomen sud'by barona R. F. Ungiern-Szternberga*, Moskwa 1993, s. 66 i nast.

55 AAN, Instytucje Wojskowe, 296/I, t. 31, k. 237.

56 Według ibidem, k. 237. Też: „Biulletień NKID” nr 45, 26 XI 1920.

Zgromadzenie przyjęło przedstawioną przez Krasnoszczokowa podstawę programową i proklamowało „pełną niezawisłość” po raz wtóry tworzonej Republiki Dalekiego Wschodu. Określono jej terytorium, które miało objąć obszary „od rzeki Selengi do Oceanu Spokojnego”. W warunkach rywalizacji pomiędzy Wierchnieudinskiem a Władywostokiem, stolicę RDW kompromisowo zlokalizowano w Czycie. Interesujący był fragment dokumentów końcowych konferencji, w którym zaznaczono, iż Republika „w przyszłości połączyć się może z Rosją Radziecką, o ile by Liga Narodów na to pozwoliła i konieczność tego wymagała”⁵⁷. Zapowiedziano zrównanie w prawach wszystkich obywateli, niezależnie od tego, w jakich szeregach walczyli na frontach rosyjskiej wojny wewnętrznej. Starano się więc zachować wszelkie pozory, wykazać nowy, demokratyczny charakter buforu, ale dla wnikliwych obserwatorów wszystko to było mało wiarygodne⁵⁸.

Niemniej przyjęta na zakończenie obrad Zgromadzenia *Deklaracja* sprawiała wrażenie rzeczywistego odcięcia się od bolszewickiej przeszłości RDW. Głosiła ona: „1. Całe terytorium b. rosyjskiego Imperium od rzeki Selengi i jeziora Bajkał, z prowincjami zachodniobajkalską [winno być: zachodniozabajkalską — W. M.], wschodniobajkalską, amurską, przymorską, Sachalinem i Kamczatką włącznie proklamuje się niniejszym jako niezależną samodzielną Republikę Dalekiego Wschodu od dnia 5 kwietnia b.r. począwszy, tj. od dnia proklamacji niezależności tych prowincji. 2. Pomiędzy RSFRR i Dalekowschodnią Republiką od dnia proklamacji tej niepodległości ustanawia się następującą granicę: rzeka Selenga, począwszy od jej wypływu z Mongolii do ujścia do jeziora Bajkał, środek jeziora Bajkał i stara granica Jakuckiego terytorium na wschód i północ aż do Lodowatego Oceanu. 3. Wszystkie prawa b. Imperium rosyjskiego w pasie wyłączenia Wschodniochińskiej drogi żelaznej przechodzą do Republiki Dalekowschodniej. 4. Na terytorium Republiki ustanawia się władzę republikańsko-demokratyczną, reprezentującą wolę całego narodu, ujawnioną przez jego delegatów. 5. Wszystkie zbrojne siły kraju i oddzielnych prowincji podlegają Głównemu Dowództwu w rządzie Centralnym. 6. Wszyscy oficerowie i żołnierze armii Kołczaka i Siemionowa otrzymują niniejszym nietykalność osobistą i możliwość powrotu do swych rodzin i pracy pokojowej. 7. Celem opracowania praw zasadniczych kraju w najkrótszym czasie zwołuje się Dalekowschodnią Konstytuantę wybraną na zasadach czteroprzymiotnikowego prawa wyborczego bez różnicy płci i wyznania oraz na zasadach proporcjonalności wyborczej”⁵⁹.

Wyłonione podczas obrad siedmioosobowe Prezydium zostało zobligowane do wdrożenia zawartego w *Deklaracji* programu, przede wszystkim przygotowania wyborów do Konstytuanty republiki. Ten głównie punkt *Deklaracji* wzbudził zaniepokojenie w Moskwie. Był niezgodny z wcześniejszymi dyspozycjami KC RKP(b) dla Dalbiura, w których jednoznacznie stwierdzano, iż „nie można dopuścić do wprowadzenia [w RDW — W. M.] ustroju parlamentarnego”⁶⁰. Czy rzeczywiście było to ustępstwo wymuszone przez nie do końca kontrolowany skład Zgromadzenia, trudno stwierdzić. Wątek ten w dostępnej dokumentacji już nie powracał, niemniej dalszy bieg spraw w RDW nie potwierdzał takiego przypuszczenia.

Po upublicznieniu *Deklaracji* sytuacja w RDW nie uległa większej zmianie. W oczekiwaniu na wybory do Konstytuanty nadal działało kilka ośrodków władzy. Aktywność miejscowych bolszewików znacznie zmalała, co zapewne wynikało ze skupienia uwagi centrum na rokowa-

57 Według: AAN, MSZ, Raporty, Referat informacyjny z 15 XII 1920, k. 166.

58 AAN, MSZ, Instytucje Wojskowe, 296/I, t. 31, k. 167; „Times” 30 XI 1920.

59 Tłumaczenie II Oddziału Sztabu Generalnego WP, ibidem, k. 238-239.

60 *o Bol'szaja sowietskaja encykłopedia*, t. XII, Moskwa 1930, s. 287.

niach pokojowych z Polską, przygotowaniach do operacji rozbicia skoncentrowanych na Półwyspie Krymskim wojsk gen. Piotra Wrangla (Sił Zbrojnych Południa Rosji), a także ostatecznego opanowania Zakaukazia (podboju Armenii i Gruzji). W tych warunkach należało maksymalnie załagodzić tarcia wewnętrzne, a przede wszystkim ogólną sytuację na rosyjskim Dalekim Wschodzie, jak bowiem konsekwentnie przekonywał Lenin oponentów taktyki utrzymywania państwa buforowego — „wojny z Japonią prowadzić nie możemy i winniśmy zrobić wszystko, by poprobować nie tylko oddalić wojnę z Japonią, ale, jeśli to możliwe, obejść się bez niej”⁶¹. Nawet zdeklarowani przeciwnicy państwa buforowego w aktywie syberyjskich bolszewików na przełomie 1920 i 1921 r. złagodzili ataki na „buforową politykę” centrum.

Kierowane przez Krasnoszczokowa Prezydium wyznaczyło termin wyborów do republikańskiej Konstytuanty na pierwszą dekadę lutego 1921 r. Ich wyniki podawane są w literaturze w sposób sprzeczny, ale nie ulega kwestii, iż bolszewicy i sympatyzujące z nimi ugrupowania chłopskie zdobyły zdecydowaną większość, sięgającą ok. 70% mandatów⁶². Zaskakująco zły wynik mienszewików i eserowców, którzy wspólnie nie zdobyli nawet 10% mandatów, może wskazywać, iż wybory zostały zmanipulowane. Żaden protest w tej kwestii nie został jednak oficjalnie zgłoszony.

Dalekowschodnia Konstytuanta obradowała od 12 lutego do 27 kwietnia 1921 r. Wyłoniono stałe Prezydium, które miało w przerwach pomiędzy sesjami Zgromadzenia odgrywać rolę legislacyjną i — w sposób niejasny kompetencyjnie — kontrolować Radę Ministrów. Na czele zdominowanego przez bolszewików Prezydium stanął Krasnoszczokow. Inny bolszewik, członek Dalbiura, Piotr Nikiforow został mianowany premierem. Na stanowisko ministra (jednego z piętnastu) spraw zagranicznych powołano posługującego się pseudonimem „Jurin” Polaka Ignacego Gintowt-Dziewałtowskiego⁶³.

Oczywista fikcja państwa buforowego spowodowała, iż syberyjski aktyw bolszewicki zaczął od razu traktować także i władze Republiki jako li tylko formalny parawan. Nie respektowano poleceń premiera Krasnoszczokowa i republikańskiej Rady Ministrów, doprowadzając — na tle dwuwładzy — do sparaliżowania nawet polityki obronnej. Krasnoszczokow w kolejnych telegramach do przewodniczącego Rewolucyjnej Rady Wojskowej Republiki Lwa Trockiego domagał się jednoznacznej decyzji centrum, czy decydujący głos w sprawach RDW ma mieć rząd czy miejscowe władze partyjne. Uprzedzał zarazem, iż miejscowi bolszewicy zapowiedzieli, że w wypadku wskazania przez Moskwę na rząd jako rzeczywistą republikańską władzę naczelną „oni temu nie podporządkują się”⁶⁴. Zapewne w ślad za depeşami premiera wydana została odpowiednia dyrektywa centralnych władz partyjnych, w okresie późniejszym bowiem konflikty pomiędzy administracją republikańską a lokalnym aktywnym bolszewickim nie przybierały form aż tak zapalnych.

61 Wypowiedź z grudnia 1920 r. — według Ju. Własow, op. cit., s. 611.

62 Prawdopodobne dane: bolszewicy — 92 mandaty; zablokowani z nimi tzw. chłopi-większościowcy — 183; opozycyjni do nich tzw. chłopi-mniejszościowcy — 44, eserowcy — 18, mienszewicy — 13, kadeci — 9, inne listy — 101. *Graždanskaja wojna*, s. 96.

63 Który jednak wkrótce przekazał to stanowisko Krasnoszczokowowi — w związku z oddelegowaniem do prowadzenia pertraktacji z Chinami, a następnie Ententą. Szerzej H. K. Norton, op. cit., s. 148; P. J. Treat, *Japan and the United States 1853-1921*, Stanford 1928, s. 237. Zob. też Z. Łukawski, *Historia Syberii*, Wrocław 1981, s. 32.

64 Telegram Krasnoszczokowa do Trockiego, Czyta 6 maja 1921, Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe (dalej: RGWA), f. 33988, op. 2, j. ch. 384: Akta ściśle tajne: Republika Dalekiego Wschodu, 1.116.

Napięcia wystąpiły też na tle narodowościowym. Dążąc do zneutralizowania silnie rozbuźzonych przez panmongolską agitację Siemionowa nastrojów, w ramach RDW utworzono Buriacko-Mongolski Obwód Autonomiczny. Scalono różnorakie podległe lokalnym rządóm formacje zbrojne i siły paramilitarne, oddziały partyzanckie i zbrojne komuny anarchistów, nadając im formę Armii i Floty Ludowo-rewolucyjnej RDW — a więc nawiązując wprost do formacji powołanej wcześniej przez rząd wierchnieudinski. Celem wzmocnienia AL-R, a zapewne też nadania jej charakteru zdyscyplinowanego, w mundury wojsk RDW przebrano ściągnięte z Syberii Zachodniej w trudnej do oszacowania liczbie regularne jednostki RKKA⁶⁵. Wkrótce w ramach AL-R powołano odrębną sekcję koreańską, co było niewątpliwą oznaką, że już w tym wstępnym okresie istnienia RDW liczone się z jej w przyszłości ofensywną (agresywną) rolą.

W zakresie ustawodawstwa wewnętrznego władze RDW nie poszły tak daleko, jak bolszewicka Rada Komisarzy Ludowych. Niemniej program przez nie realizowany określić można jako zdecydowanie radykalny. Władze RDW — jak znacznie później przyznał pełnomocnik władz RDW ds. Obwodu Zabajkalskiego Paweł Postyszew — „żadnego socjalizmu nie budowały; myśmy tylko obpaństwowiali [*ogosudarstwili*], ziemię i ludzi”⁶⁶. Potwierdzono wcześniejszy dekret o zniesieniu własności prywatnej ziemi, lasów, wód i wielkiej własności przemysłowej, pozostałe zaś w prywatnych rękach zakłady przemysłowe objęto kontrolą państwową⁶⁷. We wszystkich zakładach wprowadzono pułapy płac minimalnych i ograniczenia w zakresie pracy kobiet i nieletnich. Oddzielono Cerkiew od państwa. Na szeroką skalę rozpoczęto realizować politykę koncesyjną, kierując uwagę przede wszystkim na firmy amerykańskie, japońskie i brytyjskie.

Chcąc zapewne zadać kłam podnoszonym, szczególnie przez Japonię, zarzutom, iż także „nowa wersja bufora” jest źle maskowanym tworem bolszewickim, RDW podjęła szeroką kampanię na rzecz nawiązywania stosunków dyplomatycznych z zagranicą. Główną uwagę skierowano na normalizację stosunków z Chinami, słusznie uznając ten kierunek za najistotniejszy — z punktu widzenia umocnienia pozycji RDW wobec Japonii. Było to także wygodne dla kuomintangowskiego rządu chińskiego, który traktował wysłanników dyplomatycznych Czyty jako dogodny kanał do nawiązywania kontaktów gospodarczych z bolszewicką Rosją, od stosunków z którą oficjalnie odżegnywał się jeszcze w tym czasie⁶⁸.

Poczynaniom dyplomatycznym RDW sprzyjała coraz silniej zarysowująca się rywalizacja japońsko-amerykańska o wpływy w regionie Pacyfiku i Azji, stymulowana przez perturbacje w ich stosunkach wzajemnych wynikłe z restrykcyjnej polityki Waszyngtonu wobec emigracji japońskiej do Stanów Zjednoczonych. Dekomponowało to wspólną politykę Ententy wobec rosyjskiego Dalekiego Wschodu, sprzyjało faktycznemu traktowaniu państwa buforowego jako podmiotu polityki międzynarodowej. W tym kontekście należy widzieć otwarcie przez Japonię jesienią 1920 r. nieoficjalnego przedstawicielstwa dyplomatycznego we Władywostoku. W początkach grudnia rozpoczęło ono serię poufnych rokowań z wiceministrem spraw

65 M. Galkowicz, op. cit., s. 17.

66 Cyt. według Ju. Własow, op. cit., s. 613.

67 W każdym zakładzie powstała komisja składająca się z przedstawicieli robotników i kierowana przez wyznaczonego przez administrację kontrolera (członka partii bolszewickiej).

68 M. I. Swietaczew, E. M. Szczagin, *Uczastie Kitaja w imperialistycznej interwencji na sowieckim Dalekim Wschodzie (1918-1922)*, „Istoria SSSR” 1978, nr 6, s. 38-39; W. Komorowski, *Daleki Wschód w międzynarodowej polityce gospodarczej*, Warszawa 1931, s. 17.

zagranicznych RDW Innokientijem Kożewnikowem na temat normalizacji stosunków wzajemnych, co dało asumpt do rozpoczęcia wkrótce podobnych kontaktów z Amerykanami i Brytyjczykami⁶⁹.

Były to fakty ważne dla lansowania wizerunku RDW jako organizmu niezależnego od Rosji Sowieckiej, ale był to sukces ograniczony. Dowiodła tego podjęta przez Krasnoszczokowa nieudana akcja zmierzająca do zainstalowania w Tokio analogicznego nieoficjalnego przedstawicielstwa dyplomatycznego RDW oraz zawarcia porozumienia normującego wzajemne stosunki gospodarcze⁷⁰. Japończycy byli oczywiście bardzo zainteresowani czerpaniem korzyści z handlu, umowami na dostawę surowców i koncesjami na połowy ryb i krabów w wodach okalających Przymorze — ale nie na zasadach równoprawnych porozumień. Rozumowali słusznie, iż zainteresowane nawet najbardziej ułomnymi formami uznania władze RDW skłonne będą opłacać je dumpingiem gospodarczym, różnorakimi ulgami i preferencjami⁷¹.

Zakończenie wojny z Polską i podpisanie ryskiego traktatu pokojowego międzynarodowi obserwatorzy ocenili jako zapowiedź ofensywnej polityki bolszewików na Dalekim Wschodzie. Właściwie interpretując sens tworzenia państwa buforowego, uznali, iż kierunek zachodni sowieckiej aktywności wyczerpał się i zostanie ona skierowana na Chiny i Koreę.

Bolszewicy rozpoczęli jednak od uderzenia stosunkowo niewielkiego oddziału kawalerii na Mongolię. Po uzgodnieniu z centralą, iż ekspedycja ta nie osłabi potencjału sił stacjonujących na Syberii⁷², na przełomie lutego i marca 1921 r. granicę mongolską przekroczyła dowodzona przez Konstantina Rokossowskiego grupa kawaleryjska, wydzielona ze składu 5 Armii RKKA. Gromiła ona nie tyle przeciwników wojskowych, ile mnichów buddyjskich z licznych na terytorium Mongolii klasztorów.

Decyzja o rozszerzeniu skali działań dalekowschodnich okazała się przedwczesna. Podejmując ją, nie doceniono skali perturbacji wewnętrznych po klęsce w wojnie z Polską (bunt kronsztadzki, konieczność uporządkowania sytuacji na dopiero co podbitym Zakaukaziu, powstania chłopskie, ogromna fala głodu, wstrząs przejścia do tzw. nowej polityki ekonomicznej). W tych warunkach nie było miejsca na ofensywną politykę wobec Chin i Korei, a — jak wkrótce miało się okazać — także wobec Mongolii. Zacierający prawdziwy sens polityki wschodniej bolszewików bufor RDW nadal był potrzebny, odsuwał w czasie sprawy trudne do podjęcia w realiach wiosny-lata 1921 r.

Tymczasem ewakuacja wojsk japońskich z terytorium obwodu amurskiego i pasa neutralnego postępowała bardzo opieszale. W marcu 1921 r. doszło do tajnego spotkania przedstawicieli sztabu japońskiego korpusu interwencyjnego z atamanem Siemionowem i wielkorządcą Mandżurii gen. Chang Tso-linem⁷³. Uzgodniono, iż należy przeciwstawić się czynnie trendowi umacniania się pozycji RDW w stosunkach międzynarodowych, a tym samym władzy

69 AAN, MSZ, Instytucje Wojskowe, 296/II, t. 9, k. 84-96.

70 DWP, t. 3, dok. 268, s. 479-483.

71 „Polityka Japonii sprowadza się do tego, aby nadużyć naszej państwowej niezawisłości, naszego oderwania od Rosji Sowieckiej i uzyskać u nas pełną swobodę dla swego kapitału, wymusić takie warunki, przy których mogłaby dokonać się japońska kolonizacja naszego kraju” — fragment z: *Dokład Narodnego Sobranija Dal'niewostocznoj Riespubliki wtorego sozywa*, Czita 1923, s. 27.

72 Depesza wiceprzewodniczącego Rewolucyjnej Rady Wojskowej Republiki Efraima Sklanskiego do wicekomisarza spraw zagranicznych Lwa Karachana, Irkuck 3 marca 1921, RGWA, f. 33988, op. 2, j. ch. 384, l. 115.

73 Nominalnie podległym Pekinowi, ale prowadzącym w dużym stopniu niezależną politykę. Por. A. Je. Chodorow, *Czżan Czo-lin i Kit.-Wost. Żel. Doroga*, „Mieżdunarodnaja żyżń” 1926, nr 10, s. 29-34.

bolszewików w Rosji⁷⁴. W kwietniu dochodzi do bezpośredniego ataku „białych” na RDW od strony Mongolii, a w czerwcu do rewolty we Władywostoku.

Główną siłą ofensywy na RDW była armia barona Ungerna von Sternberga, który — po rozbracie z Siemionowem — restytuował w Mongolii obalone przez Chiny państwo teokratyczne i atakiem w kierunku na Wierchnieudinsk rozpoczął misję „wysłannika boga Buddy”, poszerzania państwa panmongolskiego⁷⁵. Po początkowych sukcesach, na przełomie maja i czerwca doszło do ciężkich walk, w których obok AL-R wystąpiła wyżej wspomniana grupa kawaleryjska Rokossowskiego⁷⁶. Wsparte przez kolejne oddziały Armii Czerwonej połączone siły w lipcu rozbiły kompletnie armię Ungerna, opanowały stołeczną Urgę i już jej nie opuściły.

Inną, ważną areną inspirowanej przez dowództwo japońskiego korpusu interwencyjnego ofensywnej polityki antybolszewickiej stał się Władywostok, w którym doszło do próby sił znanej jako tzw. Dni Czerwcowe⁷⁷. Obalona została lokalna administracja i utworzony Rząd Tymczasowy Przyamurza z kadetem Spiridonem Mierkułowem jako premierem. W krótkim czasie sformowano — korzystając z oddziałów Siemionowa i części oddziałów byłej armii omskiej (gen. Władimira Kappiela) — własne regularne siły zbrojne i wprowadzono w terenie własną administrację.

W wyniku Dni Czerwcowych RDW — zanim okrzepła w nowym, zreformowanym kształcie — stanęła przed groźbą nie tylko oderwania wschodniej części terytorium, ale wręcz upadku. Władze republiki uznały sytuację za wyjątkowo niebezpieczną i postulowały natychmiastowe wzmocnienie jej sił wojskowych — przerzucenie uzupełnień z Syberii (5 Armia RKKa), uzupełnienie kadry dowódczej i politycznej (politrucy wojskowi)⁷⁸. Gintowt-Dziewałtowski został pilnie skierowany do Pekinu⁷⁹ z zadaniem zbadania możliwości uzyskania wsparcia chińskiego — jeśli wydarzenia władywostockie pociągną za sobą szerszą akcję interwencyjną wojsk japońskich⁸⁰. O tym, jak poważnie traktowano taką możliwość, świadczy dokumentacja wewnętrzna, w której zawarte są np. następujące opinie ze szczebla prezydium rządu RDW (wicepremier Piotr Nikiforow): „Japonia bez wątpienia rozpoczyna wojnę przeciwko nam”⁸¹.

Przewrót władywostocki spowodował protest dyplomatyczny Moskwy. Noty oskarżające Japonię o jego inspirowanie przesłane zostały do rządów mocarstw Ententy⁸². Na specjalnym posiedzeniu KC RKP(b), poświęconym sytuacji w Przymorzu, podjęto decyzję o skierowaniu do AL-R grupy doświadczonych dowódców, a w ich liczbie szczególnie zasłużonego w operacji zniszczenia Sił Zbrojnych Południa Rosji Wasilija Bluchera (dowódca tzw. perekopskiej grupy uderzeniowej). Objął on kierownictwo republikańskiego resortu spraw wojskowych

74 P. J. Treat, op. cit., s. 237.

75 Obszerną dokumentację w tej sprawie zob. RGWA, f. 33988, op. 2, j. ch. 387: Daleki Wschód. Ofensywa Ungerna (l. 554 — szczegółowa mapa operacyjna kampanii).

76 *Sowietsko-mongolskije otnoszenija 1921-1974. Dokumenty i matieriały*, t. I: 1921-1940, Moskwa-Ułanbaatar 1975, s. 473.

77 Szeroko w tej kwestii zob. C. F. Smith, op. cit., s. 146 i nast.; W. G. Böldyriew, *Pierieworot bratiew Mierkułowych*, „Sibir” 1925, nr 5/6, s. 23 i nast.

78 Telegram członka Dalbiura KC RKP(b) Jakowa Jansona do Sklanskiego, Moskwa 3 czerwca 1921, RGWA, f. 33988, op. 2, j. ch. 384, l. 120.

79 Właściwie wrócił tam, by podjąć wcześniej zerwane przez RDW rozmowy na temat spornych problemów politycznych i gospodarczych. Por. W. Materski, op. cit., s. 97 i nast.

80 Por. zapis rozmowy telegraficznej Jansona z wicepremierem RDW Piotrem Nikiforowem, *Czyta-Moskwa* [8?] VI 1921, RGWA, l. 121-126.

81 *Ibidem*, l. 122.

82 „Times”, 9 VI 1921.

i zarazem funkcję głównodowodzącego AL-R, zmieniając na tych stanowiskach Henricha Ejche. Jednak nie zdecydowano się na bardziej ofensywną reakcję wobec wydarzeń władzywostockich i ich następstw. W warunkach powszechnej niechęci wobec bolszewików przyjęto program minimum: zapobiegania poszerzaniu się władzy Rządu Tymczasowego Przyamurza. Niewątpliwie przyczyniła się do tego realistyczna ocena stanu AL-R, która—jak stwierdzano w raporcie wewnętrznym — „skrajnie źle wyekwipowana, bosa i źle uzbrojona, zupełnie utraciła zdolność bojową”⁸³. Zarządzona przez władze RDW powszechna mobilizacja co prawda przyniosła efekt, ale nowego żołnierza nie było ani w co odziać, ani czym uzbroić⁸⁴.

Zwrot w sytuacji na rosyjskim Dalekim Wschodzie zaniepokoił Stany Zjednoczone. Waszyngton zaczął coraz energiczniej nastawać na definitywne wycofanie z regionu wojsk japońskiego korpusu interwencyjnego. Na tym tle doszło nawet do nieoficjalnych kontaktów *chargé d'affaires* Ambasady Stanów Zjednoczonych w Tokio z dyplomatami RDW⁸⁵; zaostrzyła się japońsko-amerykańska rywalizacja o sowieckie koncesje, z premedytacją podsycana przez władze RSFR⁸⁶. W początkach lipca 1921 r. przybyła do Czyty amerykańska misja dyplomatyczna „w celu zapoznania się z sytuacją w kraju w związku z dążeniem Republiki Dalekowschodniej do uzyskania uznania jej przez Stany Zjednoczone”⁸⁷. Szczytem tego procesu było zmuszenie Japonii do udziału w konferencji waszyngtońskiej, która — obok podstawowej sprawy parytetu flot wojennych wielkich mocarstw — miała także zająć się sprawą definitywnego wycofania wojsk japońskich z terytoriów rosyjskiego Dalekiego Wschodu⁸⁸.

Chcąc uniknąć dyskusji na forum spotkania mocarstw kwestii wyprowadzenia wojsk japońskich z rosyjskiego Dalekiego Wschodu (tzw. kwestia syberyjska), Japonia zobowiązała się zwołać w tej sprawie bilateralną konferencję z RDW — jeszcze przed otwarciem obrad waszyngtońskich. Niezależnie od taktycznego charakteru tej oferty, miała ona dla Czyty duże znaczenie. Stawiała ją kolejny raz w pozycji uznania *de facto* przez mocarstwo Ententy. Dlatego też oferta spotkania „na gruncie neutralnym”, w chińskim Dairenie (Płw. Liaotung) z miejsca została przyjęta.

Sytuacja w przededniu konferencji daireńskiej była trudna. W Czytce i Moskwie obawiano się nie tylko uderzenia wojsk japońskich⁸⁹, ale też tego, iż armia republikańska nie jest dostatecznie przygotowana „politycznie” do konfrontacji z ewentualną propagandą „siemionowowców i kappielowców”⁹⁰. Sytuację komplikowała dodatkowo utrata łączności z oddzia-

83 RGWA, f. 33988, op. 2, j. ch. 384, l. 118.

84 Por. schematy mobilizacji ludzi i koni — ibidem, l. 48-49; raport o stanie i efektach mobilizacji z sierpnia 1921 — ibidem, l. 50-52 verso.

85 PR FRUS. 1921, vol. II, Washington 1936, s. 702-705.

86 Por. W. I. Lenin, *Dziela*, t. 31, Warszawa 1957, s. 3-4, 453, 473-475. Najbardziej spektakularnym przejawem tej polityki była sprawa (afery) koncesji na eksploatację zakładów przetwórstwa rybnego, poszukiwanie i eksploatację ropy naftowej oraz węgla, udzielonej Bekerowi Vanderlipowi — por. G. N. Cwietkow, *Szesnadcat' let niepriznanija. Politika SszA w odnoszenii Sowietckiego gosudarstwa w 1917-1933 gg.*, Kijew 1971, s. 105-107.

87 „New York Times” 21IV 1921 (zapowiedź wizyty); C. F. Smith, op. cit., s. 117-119.

88 K. K. Kawakami, *Japan's Pacific Policy*, s. 224-226. Dokumentacja konferencji: PR FRUS. 1921, vol. VII, Washington 1936.

89 Por. raport Rewolucyjnej Rady Wojskowej RDW (Blucher, Gubielman, Sieryszew, Tokariewski) dla Trockiego na temat sytuacji wojskowej RDW, Czyta 18 sierpnia 1921, RGWA, f. 33988, op. 2, j. ch. 384, l. 7.

90 Por. raporty wyższych dowódców AL-R (Bluchera, Smirnowa, Afanasjewa, Sieryszewa, Frolowa, Walenki) do Trockiego, Kamieniewa i Pawła Lebiediewa (szef Sztabu RKKK) z lipca i sierpnia 1921, ibidem, l. 9-18.

łami operującymi na terytorium Mongolii⁹¹ oraz zagrożenie strategicznych magazynów żywności i sprzętu w Chabarowsku, które znalazły się — w opinii władz RDW — w zasięgu oddziaływania rebelii władystockiej i wspierających ją Japończyków⁹².

Rozmowy daireńskie rozpoczęły się 26 sierpnia 1921 r. Delegacją RDW kierował nowy premier Fiodor N. Pietrow, na czele delegacji japońskiej stał konsul generalny we Władywostoku Kajime Matsuszima⁹³. Pertraktacje ciągnęły się miesiącami, co było dogodnie dla delegacji RDW, jako że czas grał na korzyść bolszewików⁹⁴. Gdy w początkach grudnia 1921 r. wojska Rządu Tymczasowego Przyamurza podjęły zimową ofensywę przeciwko RDW, delegacja japońska — pod pretekstem konieczności odnowienia pełnomocnictw — wystąpiła o przerwę w obradach. Trwała już konferencja waszyngtońska i wydawało się, iż cel Tokio — uniknięcie omawiania na jej forum tzw. kwestii syberyjskiej — został osiągnięty. Nie doceniono jednak determinacji Stanów Zjednoczonych w radykalnym ograniczaniu wpływów japońskich na kontynencie azjatyckim.

Niezależnie od wrogości do władzy bolszewickiej w Rosji utracenie aspiracji Japonii w regionie Pacyfiku i Dalekiego Wschodu uznano w Białym Domu za priorytetowe. Bez wątplenia przyczyniła się do tego umiejętna polityka RSFRR, podsycanie przy każdej okazji nieporozumień i rywalizacji amerykańsko-japońskiej⁹⁵. Kanałem półoficjalnym dano znać Czycie, iż byłoby pożądane, aby przedstawiciele RDW znaleźli się — nieoficjalnie — w kuluarach konferencji. Sugestia ta została natychmiast podjęta. Decyzją Rady Ministrów RDW, zatwierdzoną przez Biuro Polityczne KC RKP(b), w drugiej połowie grudnia do Waszyngtonu udała się trzyosobowa delegacja kierowana przez Aleksandra A. Jazykowa⁹⁶. Przyjęcie jej 22 grudnia przez sekretarza stanu Charlesa E. Hughesa było zapewne szczytowym triumfem taktyki rozgrywania przez bolszewików spraw dalekowschodnich przy pomocy państwa buforowego.

Upublicznienie przez delegację RDW w kuluarach konferencji, w styczniu 1922 r. tajnej dokumentacji japońsko-„białogwardyjskiej” i japońsko-francuskiej wywołało głośny skandal. Przechwycone swego czasu w konsulacie francuskim we Władywostoku materiały odsłaniały kulisy „wspólnej działalności politycznej dla ograniczenia wpływów amerykańskich”⁹⁷.

Generalnie pobyt przedstawicieli RDW w Waszyngtonie nie przyniósł sukcesu. Nie udało się im wpłynąć na przebieg obrad Komisji Dalekowschodniej konferencji, która podzieliła poglądy, iż najbardziej kompetentnym forum rozstrzygnięcia spraw rosyjskiego Dalekiego Wschodu jest czasowo zawieszona konferencja daireńska. Podjęta przez Jazykowa w kuluarach

⑩ Telegram Ludowego Komisarjatu Spraw Zagranicznych do Sklanskiego, Moskwa 15 czerwca 1921, ibidem, l. 128; depesza dowódcy 2 Amurskiej Armii AL-R Stiepana Sieryszewa do Trockiego i S. Kamieniewa, Czyta 24 sierpnia 1921, ibidem, l. 14-15.

⑪ Telegram szefa Wydziału Politycznego 50 AB (Brygady Amurskiej ?) AL-R Wasilija Dawydowa do Rewolucyjnej Rady Wojskowej Syberii, 26 sierpnia 1921, ibidem, l. 89-89 verso.

⑫ Pod koniec obrad w charakterze biernego obserwatora znalazł się też na konferencji przedstawiciel RSFRR, Julian Marchlewski. Przebieg konferencji zob. W Materski, *Stosunki radziecko-japońskie 1917-1925 (cz. 1)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XIX, Wrocław 1984, s. 42-47.

⁹⁴ W tym czasie doszło bowiem do zawarcia przez sowiecką Rosję umowy handlowej z Norwegią (2 września), unormowania stosunków zsovietyzowanego Zakaukazia z Turcją (13 października), narzucenia ścisłej zależności Mongolii (5 listopada).

⁹⁵ Szerzej F. Shuman, *American Policy toward Russia since 1917*, New York 1928, s. 210 i nast.; P. J. Treat, op. cit., s. 258 i nast.

⁹⁶ PR FRUS. 1921, vol. II, s. 717.

⁹⁷ „New York Call” 3 I 1922 [cyt. za:] Ju. Osnos, *Tri miezdunarodnyje konfieriencyi Dalniewostocznoj riestpubliki*, „Istorič-Marksist” 1939, kn. 4, s. 63.

konferencji akcja przyczyniła się zapewne do wzrostu napięcia w stosunkach amerykańsko-japońskich, ale były one i bez tego zdecydowanie złe.

W marcu 1922 r. obie delegacje zasiadły powtórnie przy stole obrad w Dairenie. W tym czasie załamała się zimowa ofensywa wojsk Przymorza, które wycofały się na tereny kontrolowane przez japoński korpus interwencyjny. Fakt ten, jak też radykalne wzmocnienie międzynarodowej pozycji RSFRR — przede wszystkim w związku z zaproszeniem na międzynarodową konferencję gospodarczą do Genui — powodowały usztywnienie stanowiska przedstawicieli RDW. Odrzucenie japońskiego planu etapowej ewakuacji wojsk z rosyjskiego Dalekiego Wschodu doprowadziło w połowie kwietnia do przerwania obrad; potwierdzono jedynie dalsze respektowanie wcześniejszego porozumienia o strefie neutralnej⁹⁸. 24 kwietnia rząd RDW skierował do Tokio i Waszyngtonu notę obciążającą stronę japońską za kryzys w Dairenie⁹⁹.

Fiasko konferencji daireńskiej wyznaczyło zwrot w dalszym biegu sprawy państwa buforowego. Pozycja RDW, a tym samym bolszewików wyraźnie umacniała się. W Japonii, nękanej kryzysem po bardzo źle przyjętych rezultatach konferencji waszyngtońskiej, narastało niezchęcenie do dotychczasowej polityki interwencji i przekonanie o potrzebie generalnej zmiany polityki wobec Rosji Sowieckiej. Skłaniała zarazem do tego coraz bardziej niechętna wobec Japonii postawa Tymczasowego Rządu Przyamurza. Ponieważ zaś czynnik polityczny (ideologiczny) w polityce Tokio wobec rosyjskiego Dalekiego Wschodu był zawsze wtórny w stosunku do gospodarczego (długoletnie gwarancje w zakresie pozyskiwania surowców i połowów ryb), w połowie 1922 r. zaczęto coraz poważniej liczyć się z potrzebą nawiązania bezpośrednich rozmów z Moskwą. Taka była zapewne geneza wznowienia rokowań z RDW.

W początkach czerwca kanałem nieoficjalnym uzgodniono powrót do stołu rokowań — tym razem trójstronnych, z udziałem oficjalnej delegacji RSFRR; jako rękojmię dobrej woli Japonia podała datę ostatecznej ewakuacji korpusu interwencyjnego¹⁰⁰. 4 września w mandżurskim mieście Czangczun (Czań-czuń) rozpoczęto nową rundę pertraktacji¹⁰¹. Delegacja RDW kierował minister spraw zagranicznych Jakow Janson, japońską — dyrektor Departamentu MSZ ds. Europy i Stanów Zjednoczonych Ameryki, Tsuneo Matsudaira; na czele delegacji RSFRR stał najbardziej rutynowany negocjator sowiecki, współtwórca traktatu pokojowego z Polską, Adolf Ioffe. Po uciążliwych dyskusjach proceduralnych, dotyczących statusu delegacji RSFRR, podjęto najtrudniejsze, nie uzgodnione w Dairenie kwestie: ewakuacji wojsk japońskich z północnego Sachalinu, *iunctim* pomiędzy całkowitą ewakuacją a podpisaniem długoletniego traktatu handlowego, koncesji i praw własności do poczynionych przez Japończyków inwestycji wydobywczo-przemysłowych, formy satysfakcji za wymordowanie jeńców japońskich (tzw. wypadki nikołajewskie¹⁰²). Pod koniec września, po wyczerpaniu zakresu ustępstw, strony stwierdziły konieczność odstąpienia od rokowań — jednakże bez ostantacyjnych gestów, które mogłyby uniemożliwić ich podjęcie w przyszłości¹⁰³.

⁹⁸ M. Kriczewskij, *Razryw rusko-japońskich pieriegoworow w Dairenie*, „Międzunarodnaja żyżń” nr 6, 10 V 1922, s. 6.

⁹⁹ Pertraktowanie „z pozycji siły” (ultimatywne) — DWP, t. 5, Moskwa 1961, dok. 136, s. 270-272; PR FRUS. 1922, vol. II, Washington 1938, s. 844-846, 851-852.

¹⁰⁰ 10 października 1922 r. — „Times” 27 VI 1922; „Izwestija”, 28 VI 1922.

¹⁰¹ Przebieg konferencji zob. W Materski, *Normalizacja stosunków radziecko-japońskich (1917-1925). Część 2 (1922-1925)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XX, Wrocław 1984, s. 94-104.

¹⁰² Szerzej W Materski, *Bolszewicy i samuraje*, s. 73 i nast.

¹⁰³ A. A. Ioffe, *Rossija i Japonija. (Czańczuńskaja konferencyja)*, „Nowyj Wostok—Nouvel Orient” 1923,

W zasadzie więc nie zerwano dialogu dyplomatycznego, a tylko zawieszono go. Co znamienne, taki finał rokowań czangczuńskich nie wpłynął ani na wzajemne kontakty gospodarcze¹⁰⁴, ani na kontynuowanie ewakuacji wojsk japońskich z Przymorza — choć przebiegała ona nie bez konfliktów.

Najpoważniejsze incydenty miały miejsce we Władywostoku, gdzie w trakcie niszczenia przez Japończyków umocnień wojskowych doszło do krwawej rozprawy z protestującą przeciwko temu miejscową ludnością¹⁰⁵. Ponadto przed ustąpieniem z miasta japońskiego korpusu interwencyjnego wybuchła w nim rewolta „białych”. Wbrew ustaleniom z Dairenu i Czangczungu, dowodzone przez gen. Michaiła Diterichsa oddziały przejęły od Japończyków broń i amunicję z miejskich składów wojskowych. Nie były jednak w stanie zorganizować skutecznej obrony przed szykującymi się do zaatakowania stolicy Przymorza — w ramach tzw. operacji spasskiej — oddziałami AL-R. W dniu ostatecznego opuszczenia przez korpus japoński miasta (25 października 1922 r.) dowodzone przez Ieronima Uborewiczę wojska RDW opanowały Władywostok i „na Tichom okieanie swoj zakonczilipochod”¹⁰⁶. Tego samego dnia z miasta na jednostkach floty japońskiej ewakuowali się wszyscy przedstawiciele dyplomatyczni i wojskowi państw Ententy.

Ostateczna ewakuacja wojsk interwencyjnych i zajęcie przez AL-R ostatniego dotąd przez nią nie kontrolowanego regionu rosyjskiego Dalekiego Wschodu spotkały się z entuzjastyczną reakcją moskiewskiego centrum. Lenin przesłał na ręce premiera Nikiforowa specjalny telegram gratulacyjny; w Armii Czerwonej odczytano uroczysty rozkaz okolicznościowy przewodniczącego *Rewwojensowieta* Lwa Trockiego¹⁰⁷. Wydarzenia te wywołały falę spekulacji w prasie światowej na temat rychłego końca państwa buforowego, które odegrało swoją rolę taktycznej osłony przed atakiem na Rosję sowiecką ze wschodu¹⁰⁸.

Była to prawda. Władza sowiecka konsolidowała się wewnętrznie (zakończenie wojny domowej, wprowadzenie NEP, dobiegający końca proces utworzenia federacji republik związkowych), umocniła swą pozycję na arenie międzynarodowej (Genua-Rapallo, Haga). Przygasły antysowieckie emocje w państwach Ententy, które przyjęły forsowany przez brytyjskiego premiera Davida Lloyd George'a program „oswajania” Rosji bolszewickiej — neutralizowania jej radykalizmu przez wciąganie w mechanizmy gospodarki europejskiej i poszerzanie zakresu uznania *de facto*. Centralna prasa sowiecka wprost pisała: „Bufor przeżył się. Historia wybaczy nam tę wymuszoną maskaradę, która była niezbędnym manewrem strategicznym w walce robotników i chłopów z napierającym na nich światowym imperializmem”¹⁰⁹. W warunkach ścisłej cenzury pojawianie się takich tekstów oznaczało, iż decyzja polityczna została już podjęta.

Ostatnia sesja Zgromadzenia Ludowego RDW otwarta została w Czycie 13 listopada 1922 r. W porządku obrad znalazł się tylko jeden punkt: prośba do Ogólnorosyjskiego Komii-

nr 4, s. 10. Zob. też P. Renouvin, *La question d'Extrême-Orient 1840-1940*, Paris [1946], s. 326-327.

¹⁰⁴ Uległy one nawet znacznej intensyfikacji — por. np. I. Palukajtis, *Ekonomiczeskije osnovy sowiet-sko-japonskiej torgowli*, „Wnieszniata torgowla” nr 27, 30 IV 1925, s. 6-11; A. Boncz-Osmołowski, *Ekonomiczeskije otnoszenija s Japoniej*, ibidem, s. 10-12.

¹⁰⁵ DWP, t. 5, dok. 285, s. 624-626..

¹⁰⁶ Fragment triumfalnej pieśni ułożonej z tej okazji przez poetę Siergieja Ałymowa. Cyt. według Ju. Własow, op. cit., s. 614.

¹⁰⁷ W. I. Lenin, *Dziela*, t. 33, Warszawa 1957, s. 394; „Krasnaja zwiezda” 26 X 1922.

¹⁰⁸ Por. np. „New York Times” 27 X 1922; „New York Evening Post” 9 XI 1922.

¹⁰⁹ „Krasnaja zwiezda” 11 XI 1922.

tetu Wykonawczego Rad [WCIK] i Zjazdu Rad „o rozciągnięcie na Daleki Wschód jurysdykcji Konstytucji sowieckiej i praw sowieckich”¹¹⁰. W drugim dniu obrad — po jednogłośniejszej decyzji o połączeniu RDW z RSFRR — Zgromadzenie rozwiązało się, przekazując swoje kompetencje WCIK RSFRR, który 15 listopada podjął decyzję o włączeniu RDW w skład federacji rosyjskiej¹¹¹. Krótka historia państwa buforowego dobiegła końca.

Międzynarodowa opinia publiczna przyjęła formalne zlikwidowanie fikcji buforu zaskakująco spokojnie. Najbardziej zainteresowane sprawą władze japońskie uwikłane były w wewnętrzną walkę polityczną i poza komentarzami prasy inna reakcja ze strony Tokio na ewidentne złamanie kompromisu dalekowschodniego nie nastąpiła. Podobnie było jeśli chodzi o pozostałe mocarstwa, w których już w tym czasie fakt wprowadzenia w Rosji władzy sowieckiej przestawał być traktowany jako tymczasowy ewenement i coraz powszechniej uznawano bolszewicką Radę Komisarzy Ludowych jako sukcesora Rządu Tymczasowego.

Generalnie więc „operację bufor” — czyli utworzenie na rosyjskim Dalekim Wschodzie sztucznego państwa — należy uznać za jeden z większych sukcesów w pierwszym okresie funkcjonowania państwa sowieckiego. Mając na Dalekim Wschodzie bardzo słabe aktywa, zdołano zachować integralność terytorialną i całość uprawnień sprzed 1914 r. Wygrywając na czasie, doprowadzono do rozkładu zabajkalskie siły kontrewolucyjne i antybolszewicko nastawione lokalne struktury administracji. Nie mając dostatecznych sił, by zbrojnie przeciwstawić się Korpusowi Interwencyjnemu Ententy przez podsycanie nieporozumień japońsko-amerykańskich i mamienie Tokio korzyściami ekonomicznymi, doprowadzono do zmęczenia rządów zachodnich, wyczerpania się impetu polityki interwencji.

Po Republice Dalekiego Wschodu nie pozostała żadna tradycja lokalnej odrębności, więzi terytorialnej bądź samoidentyfikacji społecznej wokół wydarzeń z lat 1920-1922. W warunkach dzisiejszego kryzysu formuły imperium rosyjskiego, w ramach różnorodnych scenariuszy podziału jego terytorium żaden nurt polityczny czy też narodowy do epizodu tego nie nawiązuje¹¹². Pozostał on tylko na kartach historii.

The Republic of the Far East (1920-1922) — the Bolshevik „Delaying Manoeuvre”

The Republic of the Far East, created by the Bolsheviks in the second (declining) stage of the Russian civil war (1920-1922), nominally encompassed the vast terrains of the Baykal region and the Amur and Primorie districts. In practice, rivalry for power was limited during those years to a struggle for control over the Trans-Siberian main railway line.

The conception of creating a pseudo-democratic quasi-state to the east of Lake Baykal was contested by the local Bolsheviks. Nonetheless, Lenin forced through this notion, fearing

ii" „Prawda” 16 XI 1922.

m „Dal'niewostocznyj tielegraf” 17 XI 1922.

ii2 Por. np. S. Pawlenko, *Nowyj federalizm: intriga i kontrintriga*, „Pro et Contra”, t. 2, nr 2: *Raspad i roždienije gosudarstw*, Moskwa 1997; G. Lapidus, E. Walker, *Nationalism, Regionalism, and Federalism: Center-Periphery Relations in Post-Communist Russia*, w: G. Lapidus, *The New Russia: Troubled Transformation*, Boulder 1995, s. 79-113. Zob. też *Rossija: socyjalnaja situacyia i miežnacyonalnyje odnoszenija w regionach*, Moskwa 1996.

that the conditions of a war waged against Poland and considerable involvement on other civil war fronts would produce an excessive scattering of the Red Army and the breakdown of the „new type” state.

The tactic of a two year-long retention of an artificial state in the Russian Far East could be recognised as one of the greater successes of the first five years of the functioning of the Soviet authorities. Without power or sufficient forces for its seizure, they proved capable of preserving integral bonds of the expansive Far Eastern terrains with the rest of the country and all pre-1914 privileges. By kindling Japanese-American misunderstandings and luring Tokyo with perspectives of economic profits the Soviet authorities won a sufficient amount of time to control the situation along other front lines, consolidate their rule, and exhaust the impetus of the intervention policy. Skilful exploitation of the weariness of the Entente powers enabled to compel them to de facto acknowledge the Bolshevik authorities, as demonstrated at, i. a. the conferences held in Washington and Changchun.